

Nataša Milošević*

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Gradski centar za socijalni rad u Beogradu*

Perspektive antipotčinjavajuće prakse u socijalnom radu

Apstrakt

Predmet rada je analiza perspektive za implementaciju antiopresivne prakse u socijalnom radu. Procena je da su redukcionističke tendencije u socijalnoj zaštiti poslednjih godina ugrozile vrednosnu osnovu socijalnog rada, u čijem su fokusu čovek, njegove potrebe i prava. Cilj rada je sagledavanje prednosti i ograničenja ovog koncepta, kao i prepoznavanje koraka koje je potrebno preduzeti u cilju uspešne implementacije. Rad se zasniva na analizi postojeće naučne i stručne literature. U radu je korišćen metod analize sadržaja dokumenata. Zaključak upućuje na snažnu potrebu za razvojem antiopresivne prakse, zbog težnje neoliberalne doktrine da socijalni rad svede na tehničko upravljanje pojedinačnim slučajevima i očuvanje socijalnog mira, čime se štiti opresivni poredak.

Ključne reči:

antiopresivna praksa, koncept osnaživanja, radikalni/feministički socijalni rad, neoliberalna doktrina

UVOD

Hronologija razvoja socijalnog rada kao praktične i teorijske discipline oslikava širi društveni i ideološki kontekst u razumevanja prirode čoveka i društva. Praksa socijalnog rada se tako kreira pod uticajem dominantne socijalno-političke doktrine.

* natasam808@gmail.com

Kritikujući ulogu socijalnog rada u okviru kapitalističkih produkcionih odnosa, Volter Holštajn (Wolter Hollstain) navodi da je „socijalni radnik utoliko *socijalan* ukoliko je njegov zadatak da normativno zastupa društvo kod onih koji ne odgovaraju njegovim zahtevima i dužnostima”.¹ Institucionalizacija socijalnog rada krajem 19. i početkom 20. veka bila je uslovljena suočavanjem društva sa naraslim problemima bede i nezaposlenosti, kao posledicama industrijalizacije društva.² Težnja da se očuva vladajući poredak i ublaže oštri i vidljivi socijalni antagonizmi zahtevala je organizaciju javnog staranja. Crpeći metodu osnovu iz delovanja filantropskih i humanitarnih organizacija koje su dugo bile nosioci brige o nemoćnima, praksa socijalnog rada oblikovana je u formi milosrdnog činjenja. Definisanje socijalnih problema kao „mnoštva devijantnih i odstupajućih ponašanja”³ usmerilo je praksu socijalnog rada na pojedinca koga treba reintegrirati u društvo.

Izvorni etos socijalnog rada, u čijem su središtu ljudske potrebe i prava, zahteva od teoretičara i praktičara kritičko promišljanje o ulogama koje socijalni rad kao profesija, ali i kao društveni pokret može imati u borbi za socijalnu pravdu marginalizovanih i diskriminiranih grupacija. Da li socijalni radnici treba da budu politički neutralni/pasivni? Da li teorije socijalnog rada pružaju podlogu za delovanje u pravcu izazivanja društvenih promena ili očuvanje statusa quo? Ako su socijalni radnici agenti države, ima li onda ova profesija svoju autonomiju? Niz ovakvih pitanja otvara raspravu o perspektivama socijalnog rada na planu razvoja antiopresivne prakse na mikro i makronivou. Imajući u vidu savremenu definiciju Međunarodne federacije socijalnih radnika (International Federation of Social Workers) da „profesija socijalnog rada promovise socijalne promene, rešavanje problema kroz međuljudske odnose i osnaživanje i oslobađanje ljudi, kako bi se poboljšala njihova dobrobit...”⁴, socijalni radnici su pozvani da doprinose humanizaciji društvenih odnosa i u okviru svoje prakse deluju u pravcu izazivanja opresivnih odnosa.

S obzirom na vrednosti koje su utkane u identitet socijalnog rada, on se danas suočava sa velikim izazovom da ostane dosledan svojim holističkim odrednicama. Razvoj i implementacija antiopresivne prakse otvara prostor

¹ Walter Hollstein i Marianne Meinhold, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*, Visoka škola socijalnog rada, 1. izd. Beograd, 1980, str. 28.

² Walter Hollstein i Marianne Meinhold, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*, nav. delo.

³ Milosav Milosavljević „Socijalni problemi, društvene devijacije i socijalni rad”, u: Jovanović, R. (ur.), *Socijalni rad na pragu 21. veka*. Beograd, str. 37–61.

⁴ IFSW (International Federation of Social Work), *Global definition of social work 2014*, (<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>). (pristupljeno 18.08.2019).

socijalnom radu, kao humanističkoj profesiji, da u 21. veku opravda svoju svrhu, ciljeve i vrednosti.

POJAM OPRESIJE

U složenom spletu društvenih odnosa, ljudi uspostavljaju interakcije u okviru određenog već datog socijalnog konteksta. Stratifikacija društva čini da ljudi stupaju u interakcije sa različitim pozicija unutar društvenog poretka. U stanju naglašenih socijalnih protivrečnosti, stratifikacije po osnovu rase, klase, roda, pripadnosti etničkoj ili verskoj grupi, mogu voditi ka izrazito nepovoljnim životnim prilikama. Karl Marks je smatrao da se kapitalistički način proizvodnje zasniva na klasi eksploatatora i eksploatisanih, zbog čega je propagirao ideju besklasnog društva.⁵ Aktivnosti feminističkih i antirasističkih pokreta ukazale su na potrebu sagledavanja nejednakosti moći i pristupa resursima u odnosu na pol i rasu.

Prema teoretičarki socijalnog rada Leni Domineli (Lena Dominelli), „opresija je obezvređivanje ljudi – njihovog sopstva i onoga što imaju da ponude drugima”⁶. Svoju snagu opresija crpi iz binarne podele na osnovu pretpostavljenih razlika između društvenih grupa, pri čemu se jednoj grupi pripisuje superiornost. Atributi po osnovu kojih se uspostavlja pozicioniranje dominantne grupe „ukorenjeni su u biologiji, kulturi ili društvenoj formaciji”.⁷ U skladu sa diferencijacijom, atributi potčinjene grupe postaju razlog za njihovo obezvređivanje, koje vodi različitim oblicima deprivacije i isključivanja. Moć koju sprovodi dominantna grupa omogućava joj da kreira društvene odnose i pravila. U nastajanju i održavanju dijadne podele na dominantne i potlačene doprinose obe grupe jer je opresija dinamičan i interaktivan proces. Domineli smatra da opresivni odnosi „nemaju unapred određen ishod”⁸, zbog čega se „otpor ugnjetavanju uvek može dogoditi na ličnom ili strukturalnom nivou”⁹. Reakcije na opresiju mogu biti od prihvatanja negativnog

⁵ Miroslav Pečuljić, „Proizvođačke klase našeg doba”, u: Miroslav Pečuljić i Jovića Trkuljić (urs.), *Marksizam i savremeno društvo*, Savremena administracija, Beograd, 1979.

⁶ Lena Domineli, „Antiopresivna praksa kao sporna praksa”, u: Adam Bernard, Najdžel Horner i Džim Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*, Univerzitet u Nišu, Niš, 2017, str. 114.

⁷ *Isto*.

⁸ Lena Dominelli, *Anti-Opresive social work: Theory and practice*, 1. pub., New York: Palgrave Macmillan, 2002, p. 8.

⁹ Lena Dominelli, *Anti-Opresive social work: Theory and practice*, op. cit., p. 9.

definisanja vlastitog identiteta od strane dominantne grupe, čime se ugnjetavanje održava, do odbacivanja takve formulacije i pružanja otpora. Odnosi moći u društvu, prema Fukou (Foucault), ne postoje bez otpora, koji je snažniji „ukoliko se obrazuje tamo gde se sprovode odnosi moći”¹⁰. Istorija svedoči o kolektivnim otporima ugnjetavanju. Tako je političko delovanje Mahatme Gandija, motivisano borbom za nezavisnost Indije, bazirano na osveščivanju potlačenih Indijaca da pruže nenasilan otpor britanskoj imeriji. Borba za prava obojenih u Americi pod vođstvom Martija Lutera Kinga i političko delovanje Nelsona Mendele, koje je pokrenulo akciju otpora rasizmu u Južnoj Africi, jesu istorijski primeri kolektivnog otpora. Pravo žena da participiraju u sferi političkog odlučivanja proisteklo je takođe iz otpora. Kako navode Robson i Spens (Robson and Spence), iskustvo opresije na kolektivnom nivou „može da izgradi poverenje među onima koji dele identitete u ovim pitanjima”.¹¹ Anisa T. Rodžers (Annisa T. Rogers) smatra da je ugnjetavanje složen koncept i da može biti zasnovan na opaženim razlikama između dominantne i potlačene grupe, kao najčešći primer navodi se boja kože, ali obuhvata i suptilne mehanizme diskriminacije koji ne moraju da budu smešteni u logički okvir, iako vode iskustvu ugnjetavanja.¹² Prema Domineli, opresija se ne sme svesti samo na diskriminaciju u odnosu na pristup resursima, već obuhvata „atak na ljudski osećaj sebe, koji je od ključne važnosti za stvaranje opresivnih odnosa”.¹³ Pojedinci i društvene grupe mogu biti izloženi različitim oblicima opresije, poput rasizma, seksizma, neretko ljudi su suočeni sa iskustvom višestruke opresije.

Koncept antiopresivne prakse usmeren je, dakle, na istraživanje načina na koji je opresija kao strukturna pojava utkana u društveni poredak, kako bi se iznedrile najefikasnije strategije za reuspostavljanje društvenih odnosa na egalitarnoj osnovi.

TEORIJSKI OKVIR ANTIOPRESIVNE PRAKSE

Tradicionalni socijalni rad razvijen je pod snažnim uticajem Frojdove (Freud) psihoanalitičke teorije koja se bavi intrapsihičkim procesima i sadržajima.

¹⁰ Mišel Fuko, *Moć/znanje – odabrani spisi i razgovori 1972–1977*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012, str. 143.

¹¹ Barbara Titer i Mark Boldvin, *Socijalni rad u zajednici – uvođenje promena*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017, str. 70.

¹² Anissa Taun Rogers, *Human behavior in the social environment*. 2. edit., Routledge Taylor & Fransis Group New York, 2010.

¹³ Lena Domineli, „Antiopresivna praksa kao sporna praksa”, u: Adam Bernard, Najdžel Horner i Džim Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*, nav. delo, str. 117.

Uticaj psihoanalize, potom i bihejvioralnih teorija, oblikovao je metod rada za koji je karakteristično da je usmeren na pojedinca. Nekoliko decenija praksom socijalnog rada dominirao je individualni pristup. Osnovne postavke psihoanalize o determinizmu ljudske prirode naglašavaju biološke nagone koji se „moraju kanalisati, proveravati i kanalisati u ljudskom društvu”.¹⁴ Na takvim teorijskim postavkama razvijen je medicinski (klinički) model prakse socijalnog rada, koji uzroke problema sagledava kroz prizmu delovanja nesvesnih procesa na nivou ličnosti. Poremećaji na nivou ličnosti su, dakle, izvor problema ali i nivo na kome se interveniše. Usmerenost na nedostatke, prema Hoviju (Howe), vodilo je patologizaciji pojedinca i prilično pesimističkom pristupu u vrednovanju ljudske prirode. Klinički model zasnivao se na asimetriji moći između socijalnog radnika, koji iz pozicije stručnjaka propisuje tretman, i korisnika kao pasivnog konzumenta terapije. Istraživanja obavljena sredinom 60-ih potvrdila su da psihodinamski pristup nije imao efekte na rešavanje problema potlačenih, usložnjavanje socijalnih problema zahtevalo je snažniji metodski pristup od psihoterapije.¹⁵ Kada se problem korisnika tretira atomizirano, nezavisno od delovanja strukturalnih faktora, naročito kada su u pitanju različiti oblici opresije, društvo (država) se lišava odgovornosti. Suprotno psihoanalitičkom, prema Hoviju, bihejvioralni pristup je usmeren na sadašnjost i ponašanja koja se mogu opaziti i beležiti i čijem se menjanju teži. Bihejvioralni i psihodinamski pristupi usmeravaju intervenciju na pojedinca kako bi se „patološka stanja prvo tretirala pre nego što se osoba proglasi pogodnom za društvo”.¹⁶

Značajan zaokret u pristupu nastaje 60-ih godina 20. veka, na osnovu kritike tradicionalnog modela socijalnog rada. Polazište da je čovek u dinamičkoj i recipročnoj vezi sa svojom socijalnom sredinom, da ima sposobnost da postiže ciljeve i da je povezan sa nekoliko sistema na različitim nivoima koji su u međudejstvu iznedrilo je ekološku perspektivu.¹⁷ Usmeravanje fokusa na resurse kojima raspolažu individua i njena sredina postiže se „pomoć do samopomoći”.¹⁸ Ovaj model se pokazao efikasnim u radu sa pojedincima, porodicama i manjim grupama.

¹⁴ David Howe, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku, Beograd, 1997, str. 97.

¹⁵ John T. Pardeck, Forewords by Rolang G. Meinert and John W. Murphy, *Social work practice: An Ecological approach*, 1. pub., Greenwood Publishing Group-Auburn Hose, London, 1996.

¹⁶ David Howe, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, nav. delo, str. 138.

¹⁷ Ivan Vidanović, *Pojedinac i porodica: Metode, tehnike i veštine socijalnog rada*. 2. izd. Beograd: Naučno istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN, Beograd, 1998.

¹⁸ *Isto*, str. 32.

Pojavom radikalnog i feminističkog talasa u socijalnom radu 70-ih godina 20. veka, koji u središte pažnje postavljaju uticaj strukturalnih faktora na ponašanje ljudi i kvalitet njihovog života, otvorena je mogućnost za preispitivanje socijalnih protivrečnosti u društvu i redefinisane uloge socijalnog rada u odnosu na različite dimenzije i oblike ugnjetavanja.

RADIKALNI I FEMINISTIČKI SOCIJALNI RAD

Radikalni socijalni rad razvio se na temeljima marksističke kritike kapitalizma i klasnog ustrojstva društva. Prema Karlu Marksu (Karl Marx), odnosi između klasa zasnovani su na eksploataciji. U industrijskom društvu, klasa kapitalista poseduje moć nad sredstvima za proizvodnju, dok radnička klasa prodaje svoju radnu snagu. Marks je smatrao da radnici proizvode višak vrednosti, koji potom, u formi profita, prisvaja kapitalista, odnosno izrazitu nejednakost u bogatstvu između klasa.¹⁹ Radikalna kritika tradicionalnog socijalnog rada zasnivala se na polazištu da se individualnim pristupom maskiraju društveni uzroci devijacija i isključenosti. Radikalni socijalni rad usmeren je na prepoznavanje oblika dominacije i odnosa moći u društvu, kao uzrocima siromaštva, devijantnosti i drugih socijalnih problema. Prema zastupnicima ovog pravca, misija tradicionalnog socijalnog rada je da u formi brige i zaštite uspostavlja kontrolu nad socijalnim/klasnim tenzijama i spreči pobunu potlačenih. Holštajn i Meinhold navode da je ključna zakonitost kapitalizma da se „može razvijati samo ono što donosi profit”.²⁰ U skladu sa pomenutom zakonitošću, Spicer (Spitzer) smatra da se korisnici socijalnog rada mogu podeliti na otpadnike od kojih društvo nema koristi i antagoniste koji su pretnja za poredak sistema.²¹ Kontrolna uloga socijalnog rada je u službi očuvanja dominantne političke i ekonomske ideologije, kroz gušenje nezadovoljstva i neutralisanje unutrašnjih konflikta u društvu. Polazeći od klasne perspektive, Parton (Parton) ističe da postoji snažna veza između zlostavljanja dece i siromaštva, jer su takve porodice izložene stresu usled loših uslova života.²² Pripadnici radikalnog pravca smatraju da je kapitalistička ideologija snažno uticala na oblikovanje metodologije rada socijalnih službi. Korigan i Leonard (Corrigan and Leonard) ocenjuju da se pristup problemima siromašnih porodica sa

¹⁹ Antoni Giddens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2003.

²⁰ Walter Hollstein i Marianne Meinhold, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*, Visoka škola socijalnog rada, 1. izd., Beograd, 1980, str. 50.

²¹ David Howe, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku, Beograd, 1997, str. 205.

²² David Howe, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, nav. delo.

velikim brojem dece zasnivao na shvatanju da su „individualni nedostaci članova porodice deo dijagnoze i reagovanja socijalnog rada”.²³ Radikalni strukturalisti polaze od stanovišta da su materijalni uslovi dominantni i da oblikuju iskustva ljudi.²⁴ Prilagođavanje pojedinca opresivnom sistemu, kao cilj individualnog pristupa u socijalnom radu, smatra se nepravednim.²⁵ Radikalni socijalni radnici zagovaraju politizaciju socijalnog rada, emancipaciju korisnika o posledicama kapitalizma, formiranje koalicija sa potlačenim pripadnicima radničke klase i kolektivnu akciju. Kako bi se kroz slabljenje i „ukidanje kapitalizma”²⁶, kako tvrde Džordž i Vilding (George and Wilding)²⁷, ostvarila pravednija raspodela resursa i moći.

Metode koje koriste radikalni socijalni radnici obuhvataju: pomoć u obezbeđivanju socijalnih prava, pokretanje rasprava o nejednakostima koje proizvodi kapitalizam, kao i kolektivne akcije u partnerstvu sa sindikatima i udruženjima.²⁸ Prema Holštajnu (Hollstein), zahtev za promenom mora poteci od potlačenih jer institucionalizovani socijalni rad ne teži ukidanju već birokratizaciji problema.²⁹ Eksternalizacija društvenih problema i aktivacija korisnika predstavljaju ključan iskorak radikalnog u odnosu na tradicionalni pristup socijalnog rada. Radikalni teoretičari smatraju da se jedino kolektivnom i politički obojenom akcijom mogu isprovocirati opresivni odnosi u kapitalizmu.

Feministička teorija socijalnog rada takođe je kritički nastupala u odnosu na tradicionalni socijalni rad, smatrajući da je praksa oblikovana „na životnom iskustvu, pogledima i potrebama muškaraca”.³⁰ Kritikom radikalnog socijalnog rada feministkinje ukazuju da uzak analitički okvir, gde se jedino klasa posmatra kao strukturalni faktor stratifikacije društva, ne doprinosi prepoznavanju iskustva ugnjetavanja po osnovu pola, rase, invalidnosti ili seksualne orijentacije. Ovo je za pripadnice feminističkog socijalnog rada očigledna posledica dominacije teoretičara muškog pola u radikalnom socijalnom radu,

²³ David Howe, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, nav. delo, str. 207.

²⁴ *Isto*.

²⁵ Mary Langan and Lesly Day, *Women oppression & social work: Issues in Anti-discriminatory practice*, 2. pub., Routledge Taylor & Fransis Group, London, 2002.

²⁶ David Howe, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, nav. delo, str. 210.

²⁷ *Isto*.

²⁸ *Isto*.

²⁹ Walter Hollstein i Marianne Meinhold, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*. 1. izd., Visoka škola socijalnog rada, Beograd, 1980.

³⁰ Barbra Teater, *An introduction to applying social work: Theories and methodes*, 1. pub., Mc Graw-Hill Education, New York, 2010, p. 88.

uprkos činjenici da su socijalni radnici i korisnici uglavnom osobe ženskog pola.³¹ Feminizam ne predstavlja jedinstven pokret, radovi Simon de Bovari (Simon de Beauvoir), posebno Džudit Batler (Judith Butler), otvorili su raspravu o pojmu *žena* kao subjektu feminističkog pokreta. Tako su tamnopute pripadnice feminističkog pokreta kritikovale dominantan feminizam zbog zastupanja iskustva opresije i diskriminacije žena koje su bele rase. Specifičnosti u iskustvima žena u zavisnosti od rase, etničkog porekla, seksualne orijentacije, uslovile su da se feminizam manje tretira kao jedinstvena teorija ili pokret već više kao prostor za politički dijalog. Središnja tema je potlačenost žena u odnosu na muškarce, bilo da se uzrok nalazi u patrijarhalnom obrascu, kako tvrde pripadnice radikalnog pravca, ili u ekonomskoj dominaciji muškaraca, prema stanovištu marksističkog feminizma. Feminizam dovodi u pitanje moć i dominaciju muškaraca kako u porodici tako i na širem društvenom planu. Iako se strategije borbe za prava žena razlikuju u zavisnosti od feminističkog pravca, cilj je dekonstrukcija opresivnih odnosa kroz ekonomsko, socijalno i psihološko osnaživanje žena.

Radikalni i feministički socijalni rad doprineo je potpunijem razumevanju različitih oblika opresije, ukazujući da je ona pre svega strukturalni fenomen i da zahteva primenu antiopresivnih strategija na različitim nivoima.

Koncept osnaživanja

Antiopresivna praksa usmerena je na prepoznavanje snaga i resursa individua i zajednica. Implementacija ideje osnaživanja, ohrabrivanja i podrške potiče od delovanja grupa za uzajamnu pomoć, kao i pokreta za građanska prava Afroamerikanaca tokom 60-ih godina.³² Na razvoj koncepta osnaživanja značajno su takođe uticala polazišta radikalnog i feminističkog socijalnog rada. Osnaživanje polazi od shvatanja moći i načina na koji ona deluje u društvu, a koja, prema Tju (Tew), može imati različite obrasce u formi „moć nad (opresivna/zaštitnička) i moć sa (saradnička/nameštena moć)“.³³ Siromašni, isključeni, marginalizovani izloženi su opresivnoj moći dominantne grupe. Osećaj nemoći i besperspektivnosti vodi ka niskom samovrednovanju. Barbara Solomon (Barbara Solomon) nemoć definiše kao „nemogućnost upravljanja emocijama, znanjem, materijalnim resursima“³⁴. Cilj osnaživanja

³¹ Mary Langan and Lesly Day, *Women oppression & social work: Issues in Anti-discriminatory practice*, 2. pub., Routledge Taylor & Fransis Group, London, 2002.

³² Barbra Teater, *An introduction to applying social work: Theories and methodes*, op. cit.

³³ Marijana Radović Kletečki, „Teorija osnaživanja u socijalnom radu“, *Ljetopis Stubijskog centra socijalnog rada*, Sveučilište u Zagrebu, Vol. 15, br. 2, str. 222.

³⁴ *Isto*, str. 223.

je omoćati nemoćne, odnosno, kako navodi Adams (Adams), pomoći im da preuzmu kontrolu nad svojim životom³⁵. Prema Barbari Soloman, osnaživanje obuhvata utvrđivanje direktnih i indirektnih prepreka na mikro, mezo i makro nivou, koje održavaju stanje bespomoćnosti.³⁶ Tako bi primena koncepta osnaživanja obuhvatala delovanje na tri nivoa, od jačanja samopouzdanja na individualnom nivou kroz fokus na lične resurse, preko podsticanja grupa i zajednica da razvijaju veštine samopomoći, do delovanja u pravcu političke emancipacije pojedinaca i zajednica i uticaju na političke procese.³⁷

Koncept osnaživanja je holistički jer prepoznaje međudejstvo svih nivoa sistema. Perspektiva snaga i koncepti osnaživanja polaze od principa da svaki pojedinac i zajednica raspolažu resursima i snagama i da je svako negativno iskustvo ujedno izazov, odnosno prilika za pozitivnu promenu.³⁸ Prema Li (Lee), koncept osnaživanja zasniva se na četiri ključne pretpostavke³⁹:

1. „Ugnjetavanje je strukturalni problem” – upoznavanje korisnika sa uzrocima i dinamikom opresije, sticanje saznanja o socijalnopolitičkim temama”;
2. „Ljudi i zajednice imaju snage i resurse za rešavanje problema” – optimističan pristup čoveku i sredini polazi od fokusa na snage i resure u cilju boljeg samovrednovanja pojedinaca i grupa”;
3. „Osnaživanje se fokusira na pojedinca i njegovo okruženje” – recipročan i dinamičan odnos čoveka i okruženja, gde promena na jednom nivou povlači promenu na drugom nivou”;
4. „Osnaživanje je proces i rezultat” – imati kontrolu nad resursima i okolnostima”.

Osnaživanje je model antiopresivne prakse i kao takav pogodan je metod rada sa osobama koje imaju iskustvo ugnjetavanja. Kako navodi Parsons, osnaživanje započinje promenama na nivou individue a završava se promenama na društveno-političkom planu.⁴⁰

³⁵ Barbara Titer i Mark Boldvin, *Socijalni rad u zajednici – uvođenje promena*, nav. delo, str. 27.

³⁶ Marijana Radović Kletečki, „Teorija osnaživanja u socijalnom radu”, *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*. Sveučilište u Zagrebu, vol. 15, br. 2, str. 215–242.

³⁷ *Isto*.

³⁸ Barbara Titer i Mark Boldvin, *Socijalni rad u zajednici – uvođenje promena*, nav. delo, 2017.

³⁹ Barbra Teater, *An introduction to applying social work: Theories and methodes*, 1. pub., Mc Graw-Hill Education, New York, 2010, pp. 56–57.

⁴⁰ Barbra Teater, *An introduction to applying social work: Theories and methodes*, op. cit.

MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA ANTIOPRESIVNE PRAKSE U SOCIJALNOM RADU

Borba protiv različitih oblika ugnjetavanja sve više zaokuplja pažnju savremenog socijalnog rada. Prihvatanjem ideje o antiopresivnoj praksi socijalni rad je iskoračio iz uskog analitičkog okvira tradicionalnog individualnog pristupa. Analiza interakcije čoveka i okruženja, oblici delovanja moći i identiteta, postaju značajni za razumevanje dinamike opresije. Sa druge strane, izazovi primene antiopresivne prakse postaju očigledni kada se suočavamo sa reducionističkim tendencijama u socijalnoj zaštiti.

ANTIOPRESIVNA PRAKSA NA MIKRO I MAKRO NIVOU

Čovek i njegovo okruženje su u stalnoj i recipročnoj interakciji. Međudejstvo mikro, mezo i makro nivoa uslovljava da promene u jednom nivou povlače promene na drugim sferama. Iako je antiopresivni koncept prvenstveno usmeren na rad sa grupama i zajednicama koje doživljavaju iskustvo ugnjetavanja, to ne isključuje mogućnost primene antiopresivne prakse koja je usmerena na pojedinca. Osnaživanje kao proces deluje na dva nivoa, „na individualnom kao samoosnaživanje i kao kolektivno osnaživanje”.⁴¹ Antiopresivni rad sa pojedincem može da uključuje čitav set različitih tehnika. Prema Domineli, ključna razlika između antiopresivnog u odnosu na tradicionalni pristup pojedincu ogleda se u holističkoj perspektivi koja obuhvata sve dimenzije čovekovog života, u otvaranju prostora za interpretaciju autentičnog iskustva korisnika, odupiranju dominantnom diskursu i uspostavljanju egalitarnog i interaktivnog procesa sa korisnikom.⁴² Zadatak socijalnog radnika je da omogući korisniku da izrazi svoje autentično iskustvo ugnjetavanja i da ga interpretira onako kako želi. U „kontaktu sa korisnikom, stručni radnik svojim delovanjem može pojačati osećaj doživljene systemske opresije”.⁴³ Kako ne bi (re)produkovao opresivni odnos, socijalni radnik bi trebalo da osvesti svoje predrasude, osećanja i diskurse kojima kao pojedinac pripada.

⁴¹ Lena Dominelli, *Anti-Oppressive social work: Theory and practice*, 1. pub., New York: Palgrave Macmillan, New York, 2002, p. 116.

⁴² Lena Dominelli, *Anti-Oppressive social work: Theory and practice*, op. cit.

⁴³ Suzana Babić Mihajlović, „Antipotčinjavajuća praksa u ostvarivanju prava na novčanu socijalnu pomoć – prepreke i mogućnosti”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, broj 17, 2017, str. 164.

Odsustvo senzibiliteta za diverzitet kulturnih normi proizvelo je „usluge socijalnih službi koje su tradicionalno dizajnirane kao univerzalne i slepe za različitost”.⁴⁴ Ovakve usluge proizvode opresiju onih grupacija koje ne pripadaju dominantnoj kulturi. Tako, rezultati istraživanja u Srbiji potvrđuju da deca iz romske populacije duže ostaju na hraniteljskom smeštaju i da se češće na nižem kalendarskom uzrastu smeštaju u rezidencijalne ustanove, u odnosu na decu dominantne populacije.⁴⁵ Nasuprot tome, antiopresivna praksa je pre svega kulturno kompetentna, zasnovana na uvažavanju različitosti u kreiranju usluga i realizaciji tretmana. Kulturna kompetentnost zahteva od socijalnog radnika da razvije „skup znanja, stavova, veština, ponašanja i sposobnosti za uspešno stupanje u interakciju i komunikaciju sa ljudima koji dolaze iz različitih kultura”.⁴⁶ Bitna karakteristika antiopresivne prakse je i uvažavanje prava korisnika da participira, donosi odluke i bez bojazni od kritike iznosi svoje mišljenje. Najzad, razvoj antiopresivne prakse, naročito u radu sa korisnicima koji su suočeni sa problemom siromaštva i isključeni iz društvenih tokova, zahteva od socijalnih radnika da napuste politički ambivalentan stav.⁴⁷

U radu sa potlačenima, fokus na prepoznavanju snaga i resursa otvara prostor za redefinisanje atributa koji su negativno označeni od strane tlačitelja. Tako su društveni pokreti za građanska prava Afroamerikanaca u SAD pokretali kampanje pod parolom „Crno je lepo”. Osnajivanje na individualnom nivou vodi promeni uverenja, uspostavljanju pozitivne slike o vlastitom identitetu, sticanju znanja i veština koja će pojedincu pomoći da povрати moć nad okolnostima koje kontrolišu njegov život. Ipak, antiopresivni rad na individualnom nivou ima svoja ograničenja, jer u konačnici ne vodi eliminisanju nehumanog društvenog poretka. Takođe, dometi individualnog pristupa uslovljeni su i resursima i potencijalima pojedinca. Imajući u vidu da se iskustvo ugnjetavanja društveno konstruiše kroz interakcije sa drugima, promene na nivou odnosa moći i dominantnih diskursa ipak predstavljaju krajnji cilj antiopresivne prakse.

⁴⁴ Nevenka Žegarac, „Kulturni diverzitet kao izazov za praksu socijalne zaštite”, u: Grupa autora, ur. *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, 2016, str. 10.

⁴⁵ *Isto*, str. 7–21.

⁴⁶ Aleksej Kišjuhas i Nevenka Žegarac, „Mali pojmovnik za kulturno kompetentnu praksu u socijalnom radu”, u: Grupa autora, ur. *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*, Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, Novi Sad, 2016, str. 23.

⁴⁷ Roni Strier and Sharon Binyamin, “Developing anti-oppressive services for the poor: A theoretical and organisation rationale”, *British Journal of social work*, (6) 40, 2010, pp. 1908–1926.

Iskustvo tlačenja može voditi potpunom otuđenju, zbog čega se otpor opresiji efikasnije ostvaruje u formi grupnog/kolektivnog delovanja. Na ovom nivou, ljudi sa iskustvom ugnjetavanja povezuju se u grupe u cilju snažnijeg izazivanja opresivnih odnosa. Ipak, kako tvrdi Domineli, treba imati u vidu da i dominantne grupe mogu težiti ovakvom tipu organizovanja, a radi očuvanja svoje pozicije.⁴⁸ Pokreti za prava ugnjetavanih po osnovu rase, pola, klase, etniciteta, invaliditeta ili seksualne orijentacije predstavljaju primere antiopresivnog delovanja kroz udruživanje. Kroz kolektivne aktivnosti, iskustvo ugnjetavanja se smešta u sferu javnog. Pripadnost grupi sa kojom deli zajedničko iskustvo osobi koja trpi ugnjetavanje pruža osećaj da nije usamljena i izolovana i da kroz zajedničku aktivnost može da deluje proaktivno u odnosu na nepovoljne okolnosti. Podrška umrežavanju, podizanje javne svesti o vrednosti ljudskih prava, o položaju ugnjetavanih, o dinamici i dimenzijama opresije zahteva od socijalnih radnika da zagaze u sferu političkog prostora.

PROTIVREČNA ULOGA SOCIJALNOG RADA

Istorijski osvrt na nastanak i razvoj (profesionalnog) socijalnog rada ukazuje da su socijalni antagonizmi iznedrili ovu delatnost, kao i da odnos vladajuće ideologije prema socijalnim problemima oblikuje praksu socijalnog rada. Prema Holštajnu i Meinholdovoj, socijalni radnik u kapitalističkom sistemu, kao deo državne agenture, ima zadatak da „obezbedi upotrebljivost jedinice u procesu reprodukcije, ublaži posledice socijalnih hendikepa i kontroliše grupe i pojedince koji se odupiru društvenoj integraciji”.⁴⁹ Plemenite vrednosti kao deo identiteta socijalnog rada, sa jedne, i društveni poredak organizovan prema potrebama kapitala i tržišta, sa druge strane, posledično dovode do toga da socijalni rad bude razapet između kontrole i brige, između interesa vladajuće ideologije i korisnika. Usmeren na individualni pristup i na kratkotrajno ublažavanje posledica siromaštva i isključenosti, putem materijalnih davanja i savetovanja, socijalni rad ne zadire u uzroke socijalnih protivrečnosti. S obzirom na to da je opresija bazirana na „asimetričnim odnosima moći koju karakterišu etape ugnjetavanja, podređenosti i otpora”.⁵⁰ Socijalni radnici iz pozicije stručnjaka, eksperata, nosilaca javnih ovlašćenja, u riziku su da i u

⁴⁸ Roni Strier and Sharon Binyamin, “Developing anti-oppressive services for the poor: A theoretical and organisatione rationale”, *British Journal of social work*, (6) 40, 2010, pp. 1908–1926.

⁴⁹ Walter Hollstein i Marianne Meinhold, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*. 1. izd., Viša škola socijalnog rada, 1980, Beograd, str. 145–146.

⁵⁰ Roni Strier and Sharon Binyamin, “Developing anti-oppressive services for the poor: A theoretical and organisatione rationale”, op. cit., p. 1910.

neposrednoj relaciji sa korisnicima uspostave „nejednak odnos moći i opresivnu praksu”.⁵¹

Protivrečnost uloge socijalnog rada u društvu otvara pitanje da li je socijalni rad u mogućnosti da realizuje antiopresivnu praksu kao koncept borbe protiv ugnjetavanja? Niz teoretičara socijalnog rada, poput Lene Domineli⁵² i Bet Riči⁵³, zalažu se za promenu paradigme i fokusiranje socijalnog rada ka postizanju društvene transformacije. Riči smatra da socijalni rad treba da prevaziđe individualni pristup i da teži realizaciji radikalnih političkih ciljeva, „pre-raspodela resursa, izgradnja kapaciteta zajednice za samopomoć i prekidanje institucionalne prakse jer doprinosi nejednakosti”.⁵⁴

Mogu li socijalni radnici da ostanu politički neutralni? Ukoliko teži da zastupa interese siromašnih i isključenih, i implementira vrednosno obojenu antiopresivnu praksu, socijalni rad ne može sebi da dozvoli političku i ideološku neutralnost. Primena antiopresivnog koncepta doprinosi jačanju profesionalnog identiteta, otvara prostor da socijalni rad na lokalnom i globalnom nivou bude prepoznat kao instrument zaštite i unapređenja ljudskih prava a ne uslužni servis dominantne neoliberalne ideologije.

ZAKLJUČAK

Kritika tradicionalnog socijalnog rada na krilima feminističkih i radikalnih teorija pokrenula je pitanja o definisanju uloge socijalnog rada u odnosu na borbu protiv ugnjetavanja. Tradicionalni individualni pristup u socijalnom radu ne prepoznaje strukturalne uzroke siromaštva i isključenosti, što vodi patologizaciji korisnika i istovremeno društvo lišava odgovornosti. Na ovaj način opresivni društveni odnosi se kroz praksu socijalnog rada reprodukuju i legitimišu. S obzirom na to da većina korisnika usluga socijalnog rada pripada kontingentu obespravljenih i da je, prema definiciji, socijalni rad delatnost koja promovise ideju socijalne pravde, razvoj antiopresivne prakse se nameće kao imperativ savremenog socijalnog rada. Debata o perspektivama antiopresivne prakse u socijalnom radu polazi od činjenice da neoliberalna politička ekonomija definiše sve sfere društva po principima tržišta i profita. Uvođenje tržišnih principa u sferu socijalne zaštite nameće zakone tržišta u oblast koja

⁵¹ Lena Dominelli, *Anti-Oppressive social work: Theory and practice*. 1. pub., New York: Palgrave Macmillan, New York, 2002, p. 18.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Bet Riči, „Antirasistička praksa za ličnu i organizacionu promenu”, u: Adams Bernard, Najdžel Horner i Džim Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*, Niš, str. 55–66.

⁵⁴ *Isto*, str. 60.

se na najdirektniji način dotiče ljudskih prava. Redukcionističke tendencije neoliberalne države blagostanja ograničavaju resurse, nameću ekonomičnost i efikasnost i sve obimnije administriranje u cilju kontrole, čime se ograničava mogućnost za oblikovanje antiopresivnih institucija socijalne zaštite. Sve su prisutnije tvrdnje da je država blagostanja u krizi, „fiskalni pritisci i ograničenja govore u prilog sužavanja socijalnih prava i redukovanja socijalnih naknada”.⁵⁵

Nepovoljan društveni i politički kontekst, nemoć koju u odnosu na sistem i ideologiju osećaju socijalni radnici i korisnici, jeste poziv za razvijanje antiopresivnih strategija i usluga. Antiopresivna praksa zahteva da socijalni rad usmeri fokus kritike ka opresivnim politikama i diskursima na širem društvenom planu.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Dominelli Lena, *Anti-Oppressive social work: Theory and practice*, 1. pub., New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- [2] Dominelli Lena, „Antiopresivna praksa kao sporna praksa”, u: Adam Bernard, Najdžel Horner i Džim Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*. Univerzitet u Nišu, Niš, 2017.
- [3] Fuko Mišel, *Moć/znanje – odabrani spisi i razgovori 1972–1977*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012.
- [4] Giddens Antoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2003.
- [5] Hollstein Wallter i Meinhold Marianne, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*, Visoka škola socijalnog rada, 1. izd., Beograd, 1980.
- [6] Howe David, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku, Beograd, 1997, str. 97.
- [7] IFSW (International Federation of Social Work), *Global definition of social work 2014* (<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>) (accessed 18.08.2019).
- [8] Kišjuhas Aleksej i Žegarac Nevenka, „Mali pojmovnik za kulturno kompetentnu praksu u socijalnom radu”, u: Grupa autora (ur.), *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*, Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, Novi Sad, 2016, str. 22–27.
- [9] Langan Mary and Day Lesly, *Women oppression & social work: Issues in Anti-discriminatory practice*, 2. pub., Routledge Taylor & Fransis Group, London, 2002.

⁵⁵ Natalija Perišić, „Socijalna država – evolucija jedne ideje”, *Sociologija*, 2008, Vol. 50, br. 2, str. 222.

- [10] Mihajlović Babić Suzana, „Antipotčinjavajuća praksa u ostvarivanju prava na novčanu socijalnu pomoć – prepreke i mogućnosti”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, broj 17, 2017, str. 151–170.
- [11] Milosavljević Miroslav, „Socijalni problemi, društvene devijacije i socijalni rad”, u: Jovanović, R. (ur.), *Socijalni rad na pragu 21. veka*, Beograd, str. 37–61.
- [12] Pardeck T. John, Forewords by Rolang G. Meinhert and John W. Murphy, *Social work practice: An Ecological approach*, 1. pub., Greenwood Publishing Group-Auburn Hose, London, 1996.
- [13] Pečuljić Miroslav, „Proizvođačke klase našeg doba”, u: Miroslav Pečuljić i Jovica Trkuljić (urs.), *Marksizam i savremeno društvo*, Savremena administracija, Beograd, 1979.
- [14] Perišić Natalija, „Socijalna država – evolucija jedne ideje”, *Sociologija*, 2008, Vol. 50, br. 2, str. 207–224.
- [15] Radović Kletečki Mirjana, „Teorija osnaživanja u socijalnom radu”, *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*. Sveučilište u Zagrebu, vol. 15, br. 2, str. 215–242.
- [16] Riči Bet, „Antirasistička praksa za ličnu i organizacionu promenu”, u: Adams Bernard, Najdžel Horner i Džim Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*, Univerzitet u Nišu, Niš, str. 55–66.
- [17] Rogers Taun Annis, *Human behavior in the social enviroment*, 2. edit., Routledge Taylor & Fransis Group, New York, 2010.
- [18] Strier Roni. and Binyamin Sharon, Developing anti-oppressive services for the poor: A theoretical and organisatione rationale, *British Journal of social work*, (6) 40, 2010, pp. 1908–1926.
- [19] Teater Barbra, *An introdiction to applying social work: Theories and methodes*, 1. pub., Mc Graw-Hill Education, New York, 2010.
- [20] Titer Barbra i Boldvin Mark, *Socijalni rad u zajednici – uvođenje promena*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017.
- [21] Vidanović Ivan, *Pojedinac i porodica: Metode, tehnike i veštine socijalnog rada*. 2. izd., Beograd: Naučno istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN, Beograd, 1998.
- [22] Žegarac Nevenka, „Kulturni diverzitet kao izazov za praksu socijalne zaštite”, u: Grupa autora (ur.), *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, 2016, str. 7–21.

Nataša Milošević

PERSPECTIVES ON ANTI-OPPRESSIVE
PRACTICE IN SOCIAL WORK

Abstract

The subject of this paper is the analysis of perspectives for the implementation of anti-oppressive practice in social work. Reductionist tendencies in social protection are estimated to have endangered the value base of social work in recent years, whose primary focus is on the individuals, their needs and rights. The aim of the paper is to understand the advantages and limitations of this concept, and to identify the steps that need to be taken for its successful implementation. The paper is based on the analysis of existing scientific and scholarly literature. The paper used the method of content analysis of documents. The conclusion points to the strong need for the development of anti-oppression practices, and the increasing aspirations of neoliberal doctrine to reduce social work to the technical management of individual cases and to the maintenance of social peace, thereby protecting the oppressive order.

Key words:

anti-oppressive practice, empowerment concept, radical/feminist social work, neoliberal doctrine.